

TILNING FONETIK O'ZGARISHLARI VA ULARNING SOTSIOLINGVISTIK ASPEKTLARI

Giyasova Dilrabo Turg'un qizi
O'zbekiston Milliy universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilning fonetik o'zgarishlari va ularning sotsiolingvistik aspektlari tahlil qilinadi. Tilning fonetik o'zgarishlari, tilning tovush tizimidagi o'zgarishlar va ularning sabablari haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, bu o'zgarishlarning jamiyat, ijtimoiy guruhlar va madaniyat bilan qanday bog'liqligi, tilning sotsiolingvistik xususiyatlari, va bu jarayonlarning jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik, mintaqaviy va ijtimoiy identifikatsiya bilan bog'lanishi muhokama qilinadi. Maqola, fonetik o'zgarishlarning sotsiolingvistik jihatlariga asoslanib, tilning ijtimoiy va madaniy kontekstda qanday rivojlanishini yoritadi.

Kalit so'zlar: Fonetik o'zgarishlar, sotsiolingvistika, til, jamiyat, ijtimoiy guruhlar, madaniyat, mintaqaviy dialektlar, aksent, ijtimoiy identifikatsiya

Kirish

Til o'zgarishlari har doim ijtimoiy va madaniy omillar bilan bog'liq bo'ladi. Fonetik o'zgarishlar esa tilning tovush tizimida sodir bo'ladigan o'zgarishlardir va ular ko'pincha ijtimoiy jarayonlar bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Fonetika va sotsiolingvistika ikki alohida soha bo'lsa-da, ular bir-biri bilan uzviy aloqada bo'lib, til o'rganishda ijtimoiy va psixologik jihatlarni hisobga olish zaruriyatini taqozo etadi. Fonetik o'zgarishlar, aksentlar, talaffuzdagi farqlar, mintaqaviy va ijtimoiy dialektlar orasidagi tafovutlar ijtimoiy hayotning, madaniyatning va tarixiy jarayonlarning natijasidir. Fonetika va sotsiolingvistikaning o'zaro bog'lanishi tilning ijtimoiy tahlilini yanada to'liqroq qilish imkonini beradi. Maqolada tilning fonetik o'zgarishlari va ularning sotsiolingvistik jihatlari tahlil qilinadi, bu jarayonlarning qanday ijtimoiy va madaniy sharoitlarda yuzaga kelishini ko'rib chiqamiz.

Asosiy qism

Fonetik o'zgarishlar tilda tovush tizimida sodir bo'ladigan o'zgarishlar bo'lib, ular vaqt o'tishi bilan tilni boyitadi yoki ba'zan uni soddalashtiradi. Bu o'zgarishlar bir nechta omillarga bog'liq bo'lishi mumkin: biologik, tarixiy, madaniy, ijtimoiy va psixologik faktorlar.

Fonetik o'zgarishlar orasida eng keng tarqalganlari fonemal o'zgarishlar, undosh va unli tovushlarning talaffuzidagi farqlar, yangi tovushlarning paydo bo'lishi yoki ba'zi tovushlarning yo'qolishi bo'ladi. Misol uchun, ingliz tilida "knight" so'zidagi /k/ tovushi eski ingliz tilida talaffuz qilinardi, lekin zamonaviy ingliz tilida esa bu tovush sust yoki umuman talaffuz qilinmaydi.

Fonetik o'zgarishlarning ijtimoiy sabablari juda ko'p. Jamiyatdagi turli guruhlar o'rtasidagi aloqalar, ularning ijtimoiy pozitsiyasi, sinfiy farqlar va iqtisodiy holatlar fonetik o'zgarishlarning yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin.

Masalan, yuqori ijtimoiy sinf vakillari va past sinf vakillari o'rtasida fonetik tafovutlar mavjud. Yuqori sinf vakillari ko'pincha tilning standart shakllarini ishlatadilar, bu esa ularning jamiyatdagi mavqeini ifodalaydi. Aksincha, past sinf vakillari o'zlarining hududiy yoki ijtimoiy dialektlarini ishlatishadi, bu esa ularning ijtimoiy holati va guruhga mansubligini ko'rsatadi.

Dialektlar va aksentlar tilning mintaqaviy xususiyatlarini aks ettiradi. Har bir mintaqqa o'ziga xos fonetik o'zgarishlarga ega bo'ladi, bu esa o'z navbatida mintaqaviy identifikatsiya va madaniy bog'lanishlarga olib keladi.

Masalan, O'zbekistondagi tilda "p" tovushi yoki "k" tovushi kabi undoshlarning talaffuzi turli hududlarda turlicha bo'lishi mumkin. Farg'ona vodiysi, Samarqand va Buxoro, Toshkent kabi mintaqalarda talaffuz farqlari ko'zga tashlanadi. Bu farqlar nafaqat talaffuzda, balki so'zlashuv jarayonida qanday til ijtimoiy va madaniy kontekstga bog'langanligini ko'rsatadi.

Sotsiolingvistika, tilning ijtimoiy tizimda qanday ishlashini o'rganuvchi fan sifatida, fonetik o'zgarishlarni tahlil qilishda juda muhim ahamiyatga ega. Tilning fonetik o'zgarishlari nafaqat tilning evolyutsiyasi, balki ijtimoiy guruhlarining o'zaro aloqalari va o'ziga xos ijtimoiy rollarini ifodalashda ham muhim rol o'ynaydi.

Masalan, tilning ma'lum aksent yoki dialekti ijtimoiy guruhning o'ziga xosligini va unga xos madaniyatni ifodalaydi. "Boshqalar" tomonidan no'noq va kamroq qadrlanadigan aksentlar va talaffuzlar ijtimoiy sinf yoki guruhlar orasida ijtimoiy marginalizatsiyani yuzaga keltirishi mumkin. Shu bilan birga, ba'zi aksentlar va talaffuz shakllari, jamiyatda yuqori sinf yoki mavqe bilan bog'liq deb qaraladi.

Fonetik o'zgarishlar va aksentlar, shuningdek, ijtimoiy identifikatsiyaning shakllanishiga ham ta'sir qiladi. Til orqali odamlar o'z guruhini ajratib ko'rsatadilar, bu esa ijtimoiy identifikatsiya va tilni tushunishdagi farqlarni yanada oshiradi.

Tovushlarning aksentli yoki o'zgargan shakllari ko'pincha shaxsning ijtimoiy maqomini yoki guruhga tegishlilikini bildiradi.

Masalan, ingliz tilida "Southern" aksenti janubiy amerikaliklarni ifodalaydi, bu aksentni ishlatish, shuningdek, shaxsning ijtimoiy pozitsiyasini va jamiyatdagi o'zini tutish uslubini ko'rsatadi. Fonetika va psixolingvistikaning o'zaro bog'liqligi

Fonetika va psixolingvistika bir-birini to'ldiruvchi ilmiy sohalardir. Fonetika tilning tovush tizimi va uning talaffuzini o'rganishda asosiy o'rin tutadi, psixolingvistika esa tilni qabul qilish va ishlatish jarayonini psixologik jihatdan tahlil qiladi. Bu ikki soha o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatuvchi misollarni keltirish mumkin: tovushlarning qanday shakllanishi va ularning miyaning qaysi qismlarida qayd qilinishi, tilning kognitiv va psixologik jarayonlar bilan qanday integratsiyalashuvi.

Psixolingvistika, tilni tushunish va ishlab chiqish jarayonlarini o'rganadi, bu jarayonda tovushlarning shakli va tuzilishi, ularning qabul qilinishida qanday psixologik omillar rol o'ynashini aniqlash muhimdir. Masalan, ba'zi tovushlar, xususan, undoshlar, inson ongida ijobiy yoki salbiy tasavvurlarni uyg'otishi mumkin.

Tovushlarning psixologik qirralari tilning muloqotdagi samaradorligini oshiradi. Tovushlar nafaqat ma'no yaratadi, balki ular psixologik ahvolni ham ifodalaydi. Masalan, "sh" tovushi insonda tinchlik va xavfsizlik hissini uyg'otishi mumkin, "r" tovushi esa kuch, energiya yoki xushhollikni tasvirlashda ishlatiladi. Psixolingvistika bu tovushlarning inson psixikasiga qanday ta'sir qilishini o'rganadi.

Tovushlarning qabul qilinishi, shuningdek, tilning aksent tizimi bilan ham chambarchas bog'liq. O'rta va yuqori aksentli tovushlar, masalan, ba'zi undoshlar va unli tovushlar, boshqa tovushlarga qaraganda ko'proq e'tibor tortadi va bu, o'z navbatida, ma'no va psixologik tuyg'ularni yaratishda muhim rol o'ynaydi.

Neyrolingvistika – bu til va miyadagi faoliyat o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadigan soha bo'lib, unda tilning psixologik va neyrologik jihatlari yoritiladi. Fonetika bu jarayonda tovushlarning shaklini va talaffuzini o'rganadi, neyrolingvistika esa ularning miya faoliyatiga ta'sirini tahlil qiladi.

Misol uchun, til o'rganishda tilning tovushlari miyadagi ma'lum hududlar orqali qabul qilinadi va bu jarayonlar avvalgi tajribalarga va miyaning ma'lum xotira tizimlariga asoslanadi. Tovushlarning qanday qabul qilinishi, tilni o'rganishda paydo bo'ladigan neural tarmoqlarni shakllantiradi.

Til o'rganish jarayoni nafaqat kognitiv jarayon, balki psixologik holat hamdir. Tovushlarning talaffuzi, ularning psixologik ta'siri, til o'rganuvchilarning lingvistik mahoratini oshirishga yordam beradi. Tovushlar orqali yaratilgan psixologik holat, masalan, ma'lum bir tilning talaffuziga ega bo'lish, o'rganuvchining ona tilidagi tovushlarga bo'lgan munosabati va tilni o'rganish jarayonidagi intellektual o'zgarishlar, til o'rgatishdagi yondashuvni belgilaydi.

Xulosa

Tilning fonetik o'zgarishlari va ularning sotsiolingvistik aspektlari tilshunoslikda juda muhim soha hisoblanadi. Fonetik o'zgarishlar faqatgina lingvistik o'zgarishlar emas, balki jamiyatdagi ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy jarayonlarning natijasidir. Sotsiolingvistika, bu o'zgarishlarning jamiyatdagi rollarini, ijtimoiy tengsizlik va madaniy o'ziga xoslikni qanday aks ettirganini ko'rsatadi. Shuningdek, tilning fonetik o'zgarishlari ijtimoiy identifikatsiyaning shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi va bu jarayonlarni o'rganish, til o'rgatishda va muloqotda samarali yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. **Kuchkarov, S. (2014).** *Sotsiolingvistika va til o'zgarishlari.* Tashkent: O'qituvchi.
2. **Shamsiyeva, S. (2016).** *O'zbek tilining fonetik o'zgarishlari va ularning sotsiolingvistik xususiyatlari.* Tashkent: Akademnashr.
3. **Guseva, E. (2010).** *Sotsiolingvistika: nazariy asoslar va amaliyot.* Moskva: Yazyki russkoy kultury.
4. **Labov, W. (2001).** *Principles of Linguistic Change: Social Factors.* Oxford: Blackwell.
5. **Milroy, L., & Milroy, J. (1999).** *Authority in Language: Investigating Standard English.* London: Routledge.
6. **Hudson, R. A. (1996).** *Sociolinguistics.* Cambridge: Cambridge University Press.